

Wojciech JÓZWIICKI¹
 Ryszard GOŁDA²
 Jolanta DOMANIEWSKA³
 Zdzisław SKOK¹
 Piotr JARZEMSKI⁴
 Grzegorz PRZYBYLSKI⁵
 Jan DOMANIEWSKI¹

Czy elitarność szkoły ma wpływ na zachowania zdrowotne związane z paleniem wśród młodzieży licealnej?

Does elitism of school influence the smoking-related health behaviour among grammar school students?

¹Zakład Patologii Nowotworów i Patomorfologii, UMK Collegium Medicum im. L. Rydygiera Centrum Onkologii im. Prof. F. Łukaszczyka, Bydgoszcz
 Kierownik: Dr n. med. *Wojciech Józwicki*

²Katedra Immunologii, UMK Collegium Medicum im. L. Rydygiera, Bydgoszcz
 Kierownik: Dr hab. n. med. *Jacek Michałkiewicz*

³Zakład Medycyny Społecznej, UMK Collegium Medicum im. L. Rydygiera, Bydgoszcz
 Kierownik: *Jolanta Domaniewska*

⁴Oddział Urologii, Szpital Uniwersytecki nr 2, Bydgoszcz
 Kierownik: Dr n. med. *Piotr Jarzemski*

⁵Katedra i Klinika Chorób Płuc, Nowotworów i Gruźlicy, Collegium Medicum im. L. Rydygiera Bydgoszcz
 Kierownik: Dr n. med. *Grzegorz Przybylski*

Dodatkowe słowa kluczowe:

palenie papierosów
 motywacja palenia
 postrzeganie palenia
 zachowania zdrowotne
 uczniowie
 relacje społeczne

Additional key words:

smoking
 smoking motivation
 smoking perception
 health behavior
 students
 social relations

Celem badania była ocena zachowań zdrowotnych związanych z paleniem tytoniu wśród młodzieży licealnej środowisk szkoły publicznej (SZP) i niepublicznej (SZN). Oceny dokonano na podstawie analizy statystycznej 156 anonimowych ankiet, przeprowadzonych wśród uczniów klas licealnych środowisk SZN i SZP. Kwestionariusz ankiety uwzględniał pozyskanie informacji o wykształceniu rodziców, sytuacji materialnej rodziny, kulturze fizycznej, społecznym odniesieniu do rodziny i rówieśników oraz o pozytywnym lub negatywnym postrzeganiu palenia. W całej badanej próbie stwierdziliśmy silną dodatnią korelację pomiędzy stylem palenia i liczbą wypalanych papierosów a pozytywnym postrzeganiem palenia, odpowiednio $r=0,62$ i $r=0,36$. Pozytywne postrzeganie palenia korelowało znamienne z paleniem tytoniu w rodzinie ($r=0,18$). Odsetek palącej młodzieży w SZP był mniejszy w porównaniu ze SZN i wynosił odpowiednio 22% i 18%. W SZP, w klasach I/II, palenie zależało od sytuacji materialnej rodziny ($r=0,28$) i pozytywnego postrzegania palenia ($r=0,68$). Wśród młodzieży klas III SZP obserwowaliśmy silniejszą zależność palenia od sytuacji materialnej rodziny ($r=0,49$), podczas gdy w SZN palenie uzyskało motywację w postaci pozytywnego wizerunku ($r=0,82$). Uczniowie I i II klas SZN wykazywali społeczne relacje ze środowiskiem tym bardziej, im mniej rozpowszechnione było palenie tytoniu w ich rodzinach. Palący uczniowie III klas SZN uprawiali sport w sposób bardziej urozmaicony w porównaniu z uczniami SZP. Główną motywacją palenia wśród młodzieży szkolnej był pozytywny wizerunek zjawiska. Różnice odsetkowe palaczy roczników I/II obu środowisk szkolnych, najprawdopodobniej ukształtowane rodzinnie, zanikają w klasie III. Elitarność szkoły nie chroni ucznia przed nikotynizmem: w III klasie SZN palenie zyskuje wyraźnie pozytywną ocenę i utrwała istniejące wśród młodzieży szkolnej zjawisko palenia. Naj-

The aim of the study was connected with smoking health behaviour estimation among public (SZP) and nonpublic (SZN) grammar school students. The analysis of 156 anonymous questionnaires was made. Questionnaires contained questions of parents' education, material situation of family, physical education, social relations with family and peers and positive or negative perception of smoking. In total trial we observed a strong positive correlation between style of smoking or number of smoked cigarettes and positive perception of smoking ($r=0.62$ or $r=0.36$ respectively). The latter correlated significantly with family presence of smoking ($r=0.18$). Percentages of smoking students of SZP and SZN differed and amounted 22% and 18% respectively. Within I/II SZP classes the smoking depended on material position of family ($r=0.28$) and positive perception of smoking ($r=0.68$). Among students of III SZP classes the dependence on material situation was stronger ($r=0.49$), while students of III SZN classes became to perceive smoking more positive ($r=0.82$). Social relations of students of I/II SZN classes were inversely proportional to prevalence of smoking in their families. Smoking students of III SZN classes worked out much more variously in comparison with pupils of SZP. The main motivation of smoking within school students was the positive perception of smoking. The differences of smoking prevalence within both types of school probably formed in the families and observed in I/II classes pupils, vanished during the time of III class of studying. Elitism of school do not protect the student from smoking: during the time of III SZN class the smoking receives clearly positive appearance and became established. Probably existing antinicotinic school programs should much more decidedly deliver the negative appearance of health effects of smoking.

Adres do korespondencji:
 Dr n. med. Ryszard Gołda
 Katedra i Zakład Immunologii
 Uniwersytet Mikołaja Kopernika
 Collegium Medicum im. L. Rydygiera
 85-095 Bydgoszcz, ul. C. Skłodowskiej 9
 Tel. (+52) 585 35 78
 e-mail: goldar@cm.umk.pl

prawdopodobniej istniejące w szkołach programy antynikotynowe powinny w bardziej zdecydowany sposób przekazywać negatywny wizerunek skutków palenia tytoniu.

Wstęp

Decyzja ucznia o paleniu lub niepaleniu jest wprawdzie jego samodzielną decyzją, jednak z pewnością podejmowana jest z tłem społecznych, ekonomicznych i środowiskowych okoliczności [1-4,6,9]. Okoliczności te mają wpływ na słuszność podejmowanych decyzji. Z punktu widzenia zdrowotnego podjęcie palenia jest zawsze złą decyzją [6]. Wiadomo, że zależy od obowiązujących norm, regulowanych prawem i zwyczajem, a także od osobistych przekonań ucznia [7]. Ich akceptacja i emocjonalne dostosowanie może być jednym z ważniejszych czynników wpływających na podjęcie decyzji o niepaleniu [5]. Sam proces akceptacji norm wspomagany jest między innymi ich interpretacyjną prezentacją, w której poważny udział mają spotykane przez potencjalnego młodego palacza osoby, z kręgu domu rodzinnego, najbliższego otoczenia przyjaciół i kolegów, a także z kręgu szkolnego grona pedagogów [8,10]. Założyliśmy istnienie różnic pomiędzy środowiskiem szkoły publicznej (SZP) i niepublicznej (SZN), związanych z odmiennym dobo-rem uczniów i kadry pedagogicznej w szkołach niepublicznych. W naszej pracy postanowiliśmy sprawdzić czy istnieją różnice w zachowaniach zdrowotnych, ocenianych z punktu widzenia zjawiska palenia, wśród młodzieży klas licealnych obu środowisk szkolnych.

Materiał i metody

W celu zbadania uwarunkowań zachowań zdrowotnych młodzieży licealnej przeprowadzono anonimową ankietę wśród 156 uczniów trzech szkół licealnych w Bydgoszczy, tj. jednego niepublicznego (n = 50) i dwóch liceów publicznych (n = 106). W kwestionariuszu ankiety umieszczono metryczkę, która obejmowała informacje o szkole (nazwa szkoły), klasie (I, II, III), płci (kobieta - K, mężczyzna - M), wykształceniu rodziców (podstawowe - P, zawodowe - Z, średnie - S, wyższe - W) i sytuacji materialnej rodziny (bardzo dobra - BD, dobra - D, przeciętna - P, zła - Z, bardzo zła - BZ). Treść kwestionariusza stanowiło 12 następujących pytań:

1. Czy palisz papierosy? Odpowiedzi: a. tak, codziennie, b. tak, bardzo często (ale nie codziennie), c. tak, okazjonalnie (np. w towarzystwie kolegów, koleżanek), d. nie.
2. Co myślisz o paleniu papierosów? Odpowiedzi: a. jest to atrybut dorosłości, b. jest się ważnym wśród kolegów / koleżanek, c. dzięki paleniu szybciej nawiązuje się kontakty, d. dzięki paleniu rozładujemy napięcie i stres, e. jest to okropny nałóg, który szkodzi zdrowiu, f. jest trudne do zaakceptowania przez otoczenie.
3. Kto z twojego otoczenia pali papierosy? Odpowiedzi: a. ojciec, b. matka, c. rodzeństwo, d. dalsza rodzina, e. przyjaciele, f. koledzy, g. nauczyciele, h. nikt nie pali, i. inne osoby ...
4. Ile papierosów wypalasz dziennie? Odpowiedzi: a. 5 lub mniej, b. 6-10, c. 11-20, d. 21-30, e. 31 i więcej
5. Skąd bierzesz fundusze na zakup papierosów? Odpowiedzi: a. z kieszonkowego od rodziców, b. pracuję i zarabiam, c. inne (możesz wpisać inne źródła) ...
6. Czy pozwalasz aby w twoim towarzystwie osoby trzecie paliły papierosy? Odpowiedzi: a. tak, b. nie.
7. Ile posiłków spożywasz w ciągu dnia? Odpowiedzi: a. jeden, b. dwa, c. trzy, d. cztery i więcej.
8. Czy uczęszczasz na obowiązkowe zajęcia WF w szkole? Odpowiedzi: a. tak, systematycznie, b. tak,

Tabela I

Przyjęta interpretacja podanych w formularzu odpowiedzi oraz wartości rang.

Established interpretation of answers taken from questionnaires and accepted rank values.

Informacja	Odpowiedzi	Interpretacja	Wartości rang
Wykształcenie rodziców	P; Z; S; W	4 stopniowa skala promująca pełniejsze wykształcenie	P(101); Z(102); S(103); W(104)
Sytuacja materialna rodziny	BZ; Z; P; D; BD	5 stopniowa skala oceny promująca lepszą sytuację materialną	BZ(101); Z(102); P(103); D(104); BD(105)
Pytanie 1	d; c; b; a	4 stopniowa skala oceny promująca intensywniejsze palenie	d(101); c(102); b(103); a(104)
Pytanie 2	a; b; c; d; e; f	postrzeganie negatywne (NEG) = e+f; pozytywne	NEG (101); POZ (102)
Pytanie 3	a; b; c; d; e; f; g; h; i	8 stopniowa skala oceny promująca palące autorytety	a+b (108); c (107); e (106); d (105); g (104); f (103); i (102); h (101)
Pytanie 4	a; b; c; d; e	5 stopniowa skala oceny promująca większą liczbę wypalanych papierosów	a (101); b (102); c (103); d (104); e (105)
Pytanie 5	a; b; c	3 stopniowa skala oceny promująca 'trudniejszy' fundusz	a (101); b (102); c (103)
Pytanie 6	a; b	2 stopniowa skala oceny promująca brak zgody/	a (101); b (102)
Pytanie 7	a; b; c; d	4 stopniowa skala oceny promująca większą liczbę posiłków	a (101); b (102); c (103); d (104)
Pytanie 8	a; b; c	3 stopniowa skala oceny promująca sportową aktywność	a (103); b (102); c (101)
Pytanie 9	a; b; c; d; e; f; g; h; i	za kryterium oceny przyjęto liczbę wskazanych odpowiedzi	liczba wskazanych odpowiedzi/ the number of chosen answers
Pytanie 10	a; b; c; d	4 stopniowa skala oceny promująca towarzyskie spędzanie czasu samotnika: b; styl konformisty: a; styl towarzyski: c	b (101); a (102); c (103)
Pytanie 11	a; b; c; d; e; f; g; h; i	8 stopniowa skala oceny promująca rodzinny styl spędzania czasu	b (108); a (107); e (106); f-g (105); h (104); c (103); d (102); i (101)
Pytanie 12	a; b	2 stopniowa skala oceny promująca dostrzeganie zależności	a (102); b (101)

Tabela II

Odsetek palącej młodzieży szkolnej w SZN i SZP.

Percentage of smoking school students of SZN and SZP.

SZN + SZP		Młodzież paląca (n = 31)	
		DZ (n = 14)	CH (n = 17)
SZN	Ogółem	8/16,7%	
	Klasy I-II	1/5,9%	
		7/22,6%	
		4/17,4%	
Klasa III	0/0%		
SZN	Klasy I-II	4/16%	
		1/12,5%	
		3/17,6%	
	Klasa III	23/21,9%	
SZN	Ogółem	13/20,3%	
	Klasy I-II	16/24,2%	
		11/25,6%	
		5/21,7%	
Klasa III	7/17,9%		
SZN	Klasa III	2/9,5%	
		5/27,8%	

DZ - Dziewczęta; CH - chłopcy. Format danych w poszczególnych typach szkół oraz w klasach obejmuje 'liczbę/odsetek' badanych uczniów.

okazjonalnie, c. nie, mam zwolnienie z tych zajęć.

9. Jaką formę aktywności uprawiasz poza szkołą? Odpowiedzi: a. piłka nożna, b. siatkówka, c. pływanie, d.

jogging, e. koszykówka, f. aerobik, g. jazda na rowerze, h. kulturystyka, i. inne.

10. Gdzie lubisz spędzać wolny czas? Odpowiedzi:

a. w kinie, b. przed komputerem, c. w kawiarni lub pubie z kolegami / koleżankami, d. inne.

11. Kogo zaprosiłbyś na spotkanie w wyjątkowym miejscu? Odpowiedzi: a. matkę, b. ojca, c. brata / siostrę, d. kogoś z dalszej rodziny, e. przyjaciela, f. kolegę, g. koleżankę, h. nauczyciela, i. inną osobę.

12. Czy dostrzegasz związek między zachowaniem człowieka, a jego stanem zdrowia? Odpowiedzi: a. tak, gdyż ..., b. nie, ponieważ ...

Pytania kwestionariusza ułożono z intencją oceny stopnia przyzwyczajenia do nikotynizmu (pytanie 1, 4, 5), funkcji palenia w życiu codziennym (pytanie 2, 6), źródeł motywacji palenia (pytanie 3, 12), zależności palenia od stopnia usystematyzowania życia (pytanie 7, 8, 9) oraz emocjonalnych relacji z innymi osobami (pytanie 10, 11). Dla potrzeb analizy statystycznej odpowiedziom w poszczególnych pytaniach nadano rangi, stosownie do intencji pytania (tabela I).

Przygotowanie danych, podstawowe obliczenia, średnie, współczynniki korelacji (r) oraz wykresy przeprowadzono z wykorzystaniem licencjonowanego pakietu MS Office 2007 oraz STATISTICA 7.1 StatSoft Inc. (2005). Znamienność statystyczną wszystkich statystyk oznaczano z progiem ufności co najmniej $p < 0,05$.

Wyniki

Przeprowadzono 156 ankiet, w trzech szkołach SZN, 1SZP i 2SZP, odpowiednio 50, 55 i 51 ankiet. 3 osoby niepalące nie podały informacji o płci (dwie z SZN i jedna z SZP). W badaniu udział wzięło 153 osoby, 81 dziewcząt i 72 chłopców, 48 ze SZN i 105 ze SZP oraz z klas I, II i III odpowiednio 39, 50 i 64 osoby. We wszystkich klasach SZN i SZP palenie papierosów deklarowało odpowiednio 16,7% (n=8) i 21,9% (n=23) uczniów, w tym chłopców oraz dziewcząt odpowiednio 22,6% (n=7) oraz 5,9% (n=1) w SZN i 24,4% (n=10) oraz 20,3% (n=13) w SZP (tabela II). Średni odsetek palącej młodzieży w klasach I-II i III w całej badanej grupie wyniósł odpowiednio 22,5% (n=20) i 17,2% (n=11), w tym chłopców oraz dziewcząt odpowiednio 24,3% (n=9) oraz 21,2% (n=9) w klasach I-II i 22,9% (n=8) oraz 10,3% (n=7) w klasach III.

W całej badanej grupie stwierdziliśmy istnienie silnej korelacji pomiędzy stylem palenia i liczbą wypalanych papierosów dziennie, a pozytywnym postrzeganiem palenia wśród młodzieży.

Środowiska SZN i SZP nie różniły się z punktu widzenia statusu materialnego rodziny (ten sam 84% ponadprzeciętny status materialny rodziny). Tylko 1 osoba (0,6%) w SZP zadeklarowała złą sytuację rodzinną. Żaden z uczniów nie zadeklarował bardzo złej sytuacji materialnej rodziny (tabela III).

Środowiska szkoły niepublicznej i publicznej różniły się stopniem wyższego wykształcenia rodziców, odpowiednio 85% i 65%, a także stopniem wykształcenia ponad zawodowego, odpowiednio 99% i 94% (tabela IV).

Palenie papierosów finansowane jest w ponad 80% z kieszonkowego, w tym w SZN i SZP odpowiednio w 62,5% i 87%. Dwóch uczniów palących ze szkoły niepublicznej nie podało źródła finansowania (tabela V).

Tylko 1,3% młodzieży je 1 posiłek dziennie. Prawie 88% całej badanej grupy deklarowało trzy i więcej posiłków zjadanych dziennie (tabela VI).

Systematyczne uczestnictwo w obowiązkowych zajęciach wychowania fizycznego w szkole było udziałem 80% uczniów. Nie stwierdziliśmy statystycznych różnic w

Tabela III

Deklarowana sytuacja materialna rodzin w badanej grupie.

Family material situation declared in estimated group.

Sytuacja materialna	W całej grupie	SZN	SZP
BD	48/30,8%	18/36%	30/28,3%
D	83/53,2%	24/48%	59/55,7%
P	22/14,1%	7/14%	15/14,2%
Z	1/0,6%	0	1/0,9%
BZ	0	0	0

Tabela IV

Rozkład poziomu wykształcenia rodziców w badanych środowiskach (SZN i SZP).

Distribution of parents' education in two types of school (SZN and SZP).

Wykształcenie	W całej grupie		SZN		SZP	
	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka
W	115/73,7%	109/69,9%	45/90%	40/80%	70/66%	69/65,1%
S	35/22,4%	39/25%	5/10%	9/18%	30/28,3%	30/28,3%
Z	5/3,2%	7/4,5%	0	1/2%	5/4,7%	6/5,7%
P	1/0,6%	1/0,6%	0	0	1/0,9%	1/0,9%

Tabela V

Deklarowane źródła finansowania palenia wśród palącej młodzieży szkolnej (n=31).

Declared sources of smoking finance within smoking school pupils (n=31).

Źródło finansowania	W całej grupie (n=29)*	SZN (n=8)	SZP (n=21)*
Kieszonkowe	25/86,2%	5/62,5%	20/95,2%
Zarabiam	3/10,3%	2/25%	1/4,8%
Inne	1/3,4%	1/12,5%	0

*Dwóch palących uczniów ze SZP nie podało źródła finansowania, dlatego odsetki dla całej grupy i dla SZP wyliczono odpowiednio dla n=29 i n=21 palących uczniów.

Tabela VI

Liczba posiłków zjadanych w ciągu dnia.

The number of meals per day.

Liczba posiłków	W całej grupie (n=155)*	SZN (n=49)*	SZP (n=106)
Jeden	2/1,3%	1/2%	1/0,9%
Dwa	16/10,3%	6/12,2%	10/9,4%
Trzy	77/49,7%	22/44,9%	55/51,9%
Cztery i więcej	60/38,7%	20/40,8%	40/37,7%

*Jedna osoba nie podała informacji o liczbie zjadanych posiłków.

Tabela VII

Uczestnictwo w obowiązkowych zajęciach wychowania fizycznego.

Participation in obligatory school games.

Styl	W całej grupie (n=155)*	SZN (n=50)	SZP (n=105)*
Systematyczny	124/80%	39/78%	85/81%
Okazjonalny	14/9%	4/8%	10/9,5%
Brak uczestnictwa	17/11%	7/14%	10/9,5%

*Jedna osoba nie podała informacji o uczestnictwie w zajęciach WF.

Tabela VIII

Dodatkowa aktywność fizyczna pozaszkolna.

Additional sport activity.

Liczba dyscyplin	W całej grupie (n=156)	SZN (n=50)	SZP (n=106)
1-2	87/55,8%	30/60%	57/53,8%
trzy i więcej	3/1,9%	2/4%	1/0,9%

rozkładzie tej cechy w SZN i SZP (tabela VII).

Poza szkołą uczniowie wszystkich badanych środowisk deklarowali dodatkową

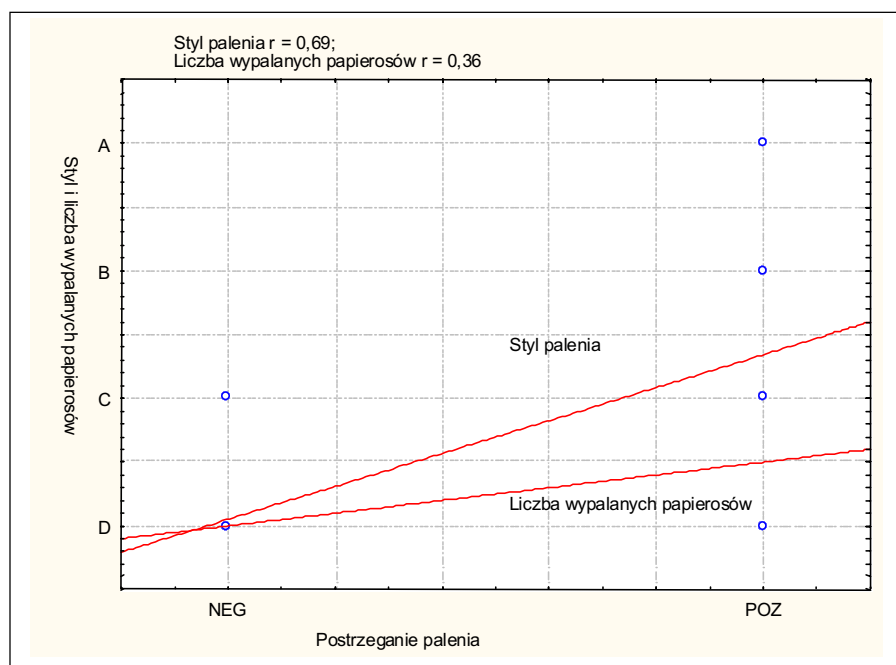
aktywność fizyczną w zakresie średnio dwóch dyscyplin sportowych. Szczegółowy rozkład cechy przedstawiono w tabeli VIII.

Preferencje społecznego lub samotnego

Tabela IX
Preferencje stylu spędzania wolnego czasu.
Preferred style of spending free time.

Szkoła		Młodzież niepaląca				Młodzież paląca			
		SP/ASP	SP%	RO/ARO	RO%	SP/ASP	SP%	RO/ARO	RO%
		SP/ASP	SP%	RO/ARO	RO%	SP/ASP	SP%	RO/ARO	RO%
SZN + SZP		88/34	72,1	33/89	27	24/7	77,4	11/20	35,5
SZN	Ogółem	31/9	77,5	13/27	32,5	6/2	75	3/5	37,5
	Klasy I-II	16/3	84,2	9/10	47,4	2/2	50	2/2	50
	Klasa III	4/17	19	4/17	19	4/0	100	1/3	25
SZP	Ogółem	57/25	69,5	20/62	24,4	18/5	78,3	7/15	30,4
	Klasy I-II	31/19	62	14/36	28	12/4	75	5/9	35,7
	Klasa III	26/6	81/3	6/26	18,8	6/1	85,7	1/6	14,3

SP - Społeczne; ASP - aspołeczne (samotne); RO - rodzinne; ARO - rodzinne poza rodziną). Format danych w poszczególnych typach szkół oraz w klasach obejmuje 'liczbę/liczbę' badanych uczniów. SP% - odsetek młodzieży preferującej spędzanie wolnego czasu w towarzystwie innych; RO% - odsetek młodzieży preferującej spędzanie wolnego czasu w rodzinie.

Rycina 1
Zależność stylu palenia i liczby wypalanych papierosów od postrzegania palenia jako zjawiska pozytywnego lub negatywnego.

The style of smoking and number smoked cigarettes depends on positive (POZ) or negative (NEG) perception of smoking.

go stylu spędzania wolnego czasu przez uczniów, w środowisku rodzinnym i pozarodzinnym, przedstawiono w tabeli IX.

Omówienie wyników

W licealnych klasach I i II obserwowaliśmy zjawisko silnego przyzwyczajenia do nikotynizmu ($r=0,35$), którego nie obserwo-

waliśmy w całej badanej grupie. Ci sami uczniowie wykazywali silną motywację palenia i przekonanie o pozytywnym wpływie palenia na relacje społeczne (odpowiednio $r=0,29$ i $r=0,32$). Żadnej z tych relacji nie wykazaliśmy w grupie trzecioklasistów. Wśród uczniów klas trzecich natomiast stwierdziliśmy wzrost motywacji palenia lub

niepalenia papierosów wraz z niższym poziomem wykształcenia matki i ojca, odpowiednio $r=-0,40$ i $r=-0,36$. W całej badanej grupie zależność taką stwierdziliśmy wyłącznie w korelacji z wykształceniem ojca ($r=-0,23$). Na uwagę zasługuje fakt, że motywacja ta zależy silnie od wykształcenia matki. W wieku licealnym spodziewane są silniejsze relacje z ojcem. Czy obserwowane wyniki mogą wskazywać na istnienie zaburzeń sfery emocjonalnej u młodzieży licealnej spowodowane deprecjacją roli ojca w rodzinie? Sytuacja materialna rodziny miała wpływ na siłę motywacyjną palenia w całej badanej grupie ($r=0,23$). Efektu tego nie obserwowaliśmy w grupach III klasistów i nie-III klasistów. Dziewczęta III klas prezentowały znamienne relacje emocjonalne ze środowiskiem ($r=0,35$), co może być wykładnikiem różnicy w emocjonalnej dojrzałości w porównaniu z chłopcami, u których takiej korelacji nie stwierdzono.

Wnioski

Elitarność szkoły nie chroni wszystkich uczniów przed rozwojem pozytywnego postrzegania palenia. W oparciu o uzyskane wyniki należy stwierdzić, iż kontynuacja kampanii antynikotynowej w szkołach licealnych, zarówno publicznych jak i niepublicznych, jest konieczna, a ze względu na efekt utrwalenia postaw pozytywnego postrzegania palenia wśród młodzieży już palącej należy rozważyć konieczność działań nasilających walkę z nikotynizmem. Poziom wykształcenia społeczeństwa jest ważnym czynnikiem antynikotynowej kampanii. Najsilniejszym czynnikiem motywacyjnym palenia są nikotynowe zachowania w rodzinie.

Piśmiennictwo

1. Barczewska E.: Smoking and tobacco control in Poland. *Europ. Dent. Educ.* 2004, 4, 42.
2. Boćwińska-Kiluk B.: Uzależnienia wśród młodzieży. *Edukacja i Dialog.* 2000, 4, 58.
3. Cekiera C.: Psychologiczno-etyczne aspekty nikotynizmu wśród młodzieży. *Problemy. Alkoholizmu.* 2000, 4, 12.
4. Cichy B.: Dlaczego młodzież ponadgimnazjalna pali tytoń? *Farm. Med. Prim. Care. Rev.* 2007, 9, 82.
5. Grzybowski A.: Społeczne i zdrowotne aspekty wzrostu spożycia tytoniu w XX wieku. *Polski Przegląd Nauk o Zdrowiu.* 2006, 1, 66.
6. Krzyżanowska A., Głowacki C.: Nikotynizm na świecie. *Następstwa ekonomiczne. Przew. Lek.* 2004, 2, 98.
7. Kulbok P.A., Rhee H., Botchwey N. et al.: Factors influencing adolescents' decision not to smoke. *Public Health Nurs.* 2008, 25, 505.
8. Lewandowicz J.: Psychologiczne metody walki z nałogiem palenia tytoniu. 1996, 11, 9.
9. Smith B.N., Bean M.K., Mitchell K.S. et al.: Psychosocial factors associated with non-smoking adolescents' intentions to smoke. *Health Educ. Res.* 2007, 22, 238.
10. Zatoński W., Przewoźniak K.: Palenie tytoniu w Polsce. *Postawy, następstwa zdrowotne i profilaktyka.* Centrum Onkologii - Instytut im. M. Skłodowskiej-Curie, Warszawa 1999.